

NOBELOVAC I PARADOKSI „MEĐUNARODNE“ KNJIŽEVNOSTI

Romanopisac danas nije poznat ukoliko za njega ne znaju širom sveta i nije priznat ako ga ne priznaju svuda. Čak se i priznanje koje mu odaju u otadžbini bitno uvećava ako ga priznaju u inostranstvu. Što je manja zemlja u kojoj živi, njegov jezik je od manjeg značaja na međunarodnoj sceni, te ova tvrdnja više važi. Ako se, dakle, trenutno ova pojava tek neznatno oseća u kulturama anglofila, ona je zastrašujuća stvarnost u zemljama poput Holandije ili Italije. Neizbežan ishod je da su mnogi pisci, svesno ili nesvesno, počeli da razmišljaju o svojoj publici kao međunarodnoj, a ne nacionalnoj.

Može se steći utisak o stavu koji se krije iza takvog razvoja događaja kada se razmotre promenljiva vidljivost prevoda s jedne strane i međunarodne nagrade za književnost s druge. Da bi se jedan pisac lansirao na svetsku scenu, njegovo delo se mora prevesti na veliki broj jezika. Da bi se zarad promocije oko knjige digla određena prašina, izdavač će se postarati da prava za te prevode kupe na mnogim teritorijama, te da ih završe manje ili više u isto vreme ili pre izdanja u zemlji porekla. Tako se knjiga može lansirati širom sveta, što joj povećava vidljivost u svakoj zasebnoj teritoriji. Prevod na taj način postaje suštinski deo početne promocije romana, a izdanje na izvornom jeziku će verovatno imati manje čitalaca nego njegovi brojni prevodi. Pa ipak, prevodioci su sve manje umesto sve više vidljivi. Malo čitalaca je svesno ko prevodi njihovog omiljenog stranog pisca, premda ta osoba ima veliki uticaj na ton i utisak koji odaje svaka stranica.

Istovremeno broj međunarodnih nagrada za književnost i pažnja koja im se poklanja rastu svake godine. Članci kojima nema kraja nagađaju o zavojitim putevima do odluka komisije sačinjene od mnogobrojnih starijih švedskih profesora dok biraju dobitnika Nobelove nagrade među stotinama, ako ne i hiljadama mogućih kandidata čija se dela čitaju većinom u prevodu. Pretpostavljamo da članovi žirija često imaju tek približna saznanja o kulturama iz kojih kandidati potiču.

Do određene mere generalno smo saglasni da su nagrade za književnost mahom lutrija, što posebno važi za međunarodne nagrade. Očigledno je da je ono što se dešava kada se članovi žirija sastanu da raspravljaju o pobedniku daleko manje složeno i zanimljivo od onoga što se dešava kada kreativan prevodilac počne da radi na tekstu dobrog pisca, istovremeno ga dekonstruišući i preobličujući u posve drugačijim okvirima vlastitog jezika i kulture. Priča se, međutim, o nagradama. Zaista, što je veća i neverovatnija nagrada, to se o njoj više priča i pridaje joj se više značaja.

Književnu zajednicu nesumnjivo fascinira zamisao da se nekome dodeljuje najveće međunarodno priznanje. Objavljuje se globalni prostor moderne književnosti, dok se neko istovremeno kruniše kao njegov kralj. Kao kada papa nekoga kanonizuje, u tren oka se

transformiše status izabranog pisca, a njegovo delo se od savremenog preinačuje u klasično. To se čini s istovetnom logikom i istim autoritetom kako kada Vatikan odlučuje ko će biti među odabranima na nebu: drugim rečima, bez ikakve logike i autoriteta. No, ipak žudimo za takvim preobražajima stoga što kroz pažnju poklonjenu njima najekstravagantnija književna stremljenja postaju opravdana.

Obratno, pomisao da je u književnom delu posredovao nekakav prevodilac, da ono nije ono pravo, podriiva koncept vrhunskog uspeha datog nobelovca i, povrh svega, ideju da su pisac i njegovo stvaralaštvo istovetni na celoj planeti. Odakle god da su, čitaoci žele da imaju osećaj da su u direktnom, neposrednom kontaktu s veličinom. Nisu željni da slušaju o prevodiocima. Pisac želi da veruje da se njegov genij čitaocima širom sveta prenosi u netaknutom, neposrednom obliku. Nagrade su, dakle, bitne dok prevodilac mora da nestane. Prevodilac se mora svesti na industrijski proces ili izbor dizajna; on je na istoj razini kao oblik fonta ili kvalitet papira. Ako sam prevodilac ili prevoditeljka dobije nagradu to je stoga što su preveli značajnog autora. Briljantan prevod malo poznatog autora nikoga ne zadivljuje.

Otuda su munjevita internacionalizacija književnosti i napredak pomahnitalog individualizma strogo povezani. „Uzvišeni autoritet prevodioca“, žali se Milan Kundera u *Iznevremenim testamentima*, „treba da leži u autorovom ličnom stilu. Mnogi se prevodioci, međutim, povinuju drugome, autoritetu konvencionalne verzije ‘dobrog francuskog, nemačkog ili italijanskog.’“ Privlači nas jedna međunarodna književnost jer se u zamišljenoj globalnoj areni pojedinačni, nespupani pisac sreće s pojedinačnim nespupanim čitaocem. Oslobođeni – ili bar tako zamišljaju – ograničenja kulturnog i lingvističkog konteksta, svako može čitati svakoga na ravnoj nozi.

Zapanjuje brzina ovog procesa. Kada sam počeo da pišem kasnih sedamdesetih, još uvek se smatralo da je knjiga upućena nacionalnoj publici. Danas se prva verzija ili prvo poglavlje Džonatana Franzena može poslati mejlom mnoštvu izdavača širom sveta. Ako, uprkos tome, Franzen može i dalje da piše na tradicionalan način te da se većinom obraća američkim čitaocima, detaljno opisujući svaki aspekt američkog života, to je samo zato što je Amerika predmet svetske pažnje. U istraživanju koje sam vodio na milanskom univerzitetu IULM poredili smo broj članaka iz kulture u glavnim novinama posvećenim italijanskim piscima i piscima drugih nacionalnosti. Prostor koji se ostavlja Americi je nesrazmerno veći od ostalih. Za američke autore daleko više važi nego za njihove britanske, francuske ili nemačke pandane da ne moraju naročito da se trude kako bi privukli međunarodnu pažnju. Od njih se ne zahtevaju novine. Upravo suprotno važi za pisca iz Srbije, Češke ili Holandije. Pisac iz ovih zemalja mora da smisli nešto impresivno i neobično u pogledu sadržaja i stila da bi se doprlo do globalne publike. Pet stotina stranica franzenovskih detalja o važećim društvenim pravilima u Beogradu ili Varšavi ne bi izmamilo veliki predujam.

Stoga se postavlja pitanje: kakva književnost stiže do međunarodne publike pošto preživi sada industrijalizovan prevodilački proces ograničen na najkraći mogući rok i posvećuje malo pažnje pitanjima afiniteta između prevodioca i teksta (do te mere da mnoge duže knjige podele između više prevodilaca)? Da bi se došlo do odgovora, možda bi pomoglo podsećanje na druge velike obrte u upotrebi jezika i ciljnoj publici koje su iznedrile književni svet u kome je moja generacija stasala. U svojoj izvrsnoj knjizi *La République*

mondiale des lettres (2008), francuska kritičarka Paskal Kazanova sumira glavne faze i prelaze na sledeći način: prvi je period srednjeg veka kada se u Evropi pisalo mahom na latinском za svešteničku elitu, a priroda tekstova je bila didaktička i diskurzivna; usledili su renesansni prelazak na narodni govor i formiranje italijanske, engleske i francuske književnosti, među kojima je dominirala francuska navodno izražavajući univerzalne književne vrednosti (upotreba narodnog govora prouzrokovala je eksploziju interesovanja za obične ljude i svakodnevni život); treća je bila romantičarska revolucija u XVIII i XIX veku sledeći Herdera u stanovištu da je književnost izraz genija jednog naroda i njegovog jezika, oslobodivši se tako propisa francuske akademije (širom Evrope briše se prašina s narodnih priča i usmenih tradicija koje se štampaju dok se rađaju mnoge nacionalne književnosti i svedoče o savremenom životu); i naposljetku moderni period u kojem se pojedinačni pisci opiru ograničenjima nacionalne perspektive, možda odlaze u izgnanstvo, namerno podrivaju standardne forme diskursa na vlastitim jezicima, nadahnjujući time istomišljenike iz liberalnih elita drugih zemalja.

Po Kazanovinom viđenju, dakle, današnji međunarodni prostor s jedne strane nastaje putem rivaliteta između sve većeg broja nacija željnih da se domognu književnog prestiža, promovišući svoje pesnike i romanopisce na međunarodnom nivou uz pomoć vladinih institucija: književnost se tu shvata kao izraz genija jednog naroda – to podseća na južno-američke romane magijskog realizma ili, pak, knjige poput *Dece ponoći* – ali njihovim delima se temeljno posvećuju samo kada se prevedu širom sveta ili, paradoksalno kao u Ruždijevom slučaju, kada su napisana na engleskom. Drugim rečima, ta književnost se ne obraća narodu čiji genij navodno izražava i slavi. Ako takvu pojavu i možemo dovesti u vezu s Herderom, teško da bi sam Herder to želeo.

S druge strane, taj međunarodni prostor stvaraju pisci koji teže da pobegnu od okova etabliranih književnih tradicija u emancipovanu transnacionalnu kulturu gde tekst ponovo može biti „čist“; odnosno, teže da ponove mitske karijere jednog Kafke ili Beketa, ali sada svesni plodova slave koje treba ubrati da bi se steklo međunarodno priznanje. Umesto da otelovljuje duh naroda, ta književnost koja naginje egzistencijalnom govori o Svakome, ne o Ircu, Englezu ili Francuzu; a egzistencijalizam je nužno oblik internacionalizma.

Takvo sumiranje je bolno reduktivno. Pa ipak, teško je ne zapitati se: mogu li se ta dva stremjenja pomiriti u paketu koji ne postavlja nepremostive prevodilačke probleme i stoga može hitro postati dostupan svetskoj publici? Zamislite ovo: pisac koga duboko poistovećuju s određenom zemljom upravo zato što je u sukobu s njenim represivnim vlastima, napiše živopisan, nerealističan prikaz tamošnjeg života. Smelo zastraneli jezik ranog modernizma, njegovu nasilnu i izuzetno teško prevodivu subverziju nasleđenih vrednosti zamenjuje *lingua franca* književnih specijalnih efekata: intelektualne trope te ekstravagantne proširene metafore, literarnost u prvom planu, snovni elementi fantastike i basne, skok pripovesti u preteču budućnost ili tajanstvenu prošlost: te strategije omogućavaju sadi magijskom a ne realističnom nacionalnom da bude dostupno na međunarodnoj sceni. Povrh svega, izbegava se sve što bi zahtevalo razumevanje dubljeg poznavanja kulture iznutra, ili se izmešta iz središta knjige. Nestalo je varnice društvenog prepoznavanja koja je udahnula život u jezik jedne Džejn Ostin ili Barbare Pim.

Čim se sastavi takav fotorobot, jednostavno je pronaći lica koja mu odgovaraju. Uzgredno primećujemo da se taj recept podudara s potrebom pisca s periferije da oduševi ako želi privući pažnju svetske scene. Pišćeva zemlja se predstavlja, moglo bi se reći izra-bljuje, kao fantastično mesto, prikazano na način drugačiji od onog koji bi se još mogao naći u jednom američkom romanu.

Članica uredništva jedne holandske izdavačke kuće napomenula je da ako želi da pro-da prava za neki holandski roman u inostranstvu, on se mora uklopiti u sliku koju svet ima o Holandiji. Jedan italijanski urednik komentariše kako italijanski romanopisac napolju mora osuđivati korupciju svoje zemlje ili pokazivati genijalnu intelektualnost koju na različite na-čine prepoznajemo kod Itala Kalvina, Umberta Eka ili Roberta Kalasa. Romanopisci etnič-kih manjina prečesto se nalaze u situaciji da izdavač želi da kupi njihovo delo samo ako je o tim zajednicama.

Stižemo do sledeće protivrečnosti. Koliko god cenili svoju individualnost, svoju neza-visnost od nacionalne kulture, bolje bi vam bilo da ipak imate zanimljiv nacionalni proizvod (bukagije?) za prodaju na međunarodnom tržištu. Umesto da nas oslobađa, proces inter-nacionalizacije književnosti osnažuje stereotype dok, suočeni s potrebom da budemo sve-sni toliko mnogo zemalja, koristimo brz sistem obeležavanja. Što je prevodilac prinuđen da brže radi, budite uvereni da će konačni proizvod biti osiromašeni i standardizovaniji.

Izvornik: Tim Parks, "The Nobel individual and the paradoxes of "international literature"', The Times Literary Supplement, 20. april 2011.

*(S engleskog prevela **Arijana Luburić-Cvijanović**)*